

HASO POPARA
(Sarajevo)

KO JE AL-MUHĀĠIR AD-DĀĠISTĀNĪ, PREPISIVAČ MUSHAFI FADIL-PAŠE ŠERIFOVIĆA?

Ključne riječi: Mushaf, Fadil-paša Šerifović; al-Muhāġir ad-Dāġistānī, kaligraf, vakif, Sarajevo, Gazi Husrev-begova biblioteka

UKRATKO O MUSHAFU FADIL-PAŠE ŠERIFOVIĆA

Među nekoliko stotina rukopisa Kur'ana koji se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, po izvanredno uspjeljoj kaligrafiji, raskošno urađenim iluminacijama u kojima se nije štedjelo ni zlato, po luksuznom povezu, očuvanosti i općem dojmu koji ostavlja na prvi pogled, posebno se ističe rukopis pod br. R 12. Za razliku od drugih prijepisa Kur'ana, ovaj rukopis je prepoznatljiv i po nekoliko specifičnosti:

- prepisan je iz jednog starog rukopisa Mushafa¹, koji je za podlogu imao primjerak što ga je, po nalogu trećeg halife 'Utmāna ibn 'Affāna, prepisao Zayd ibn Tābit²,

¹ Prema bilješci prepisivača (v. zaštitni list IIIa, na kraju), taj stari Mushaf prepisao je veliki poznavalac kiraeta i pravopisa Mushafa (po čemu je i dobio nadimak *al-Muqrī*) Muḥammad ibn Altuntāš ibn 'Abdullāh, al-Kātib al-Baġdādī 582/1186. godine i posvetio ga posljednjem sultanu iz dinastije Seldžuka u Iranu Abū Tālibu, Togrul ibn Arslān ibn Togrul-u. On se danas čuva u biblioteci *Top Kapı Sarayı* u Istanbulu. Vidi: Fazlić, *Mushaf Fadil-paše Šerifovića* (dalje: Fazlić, *Mushaf*), Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2004., str. 21, bilj. 8.

² Zayd ibn Tābit al-Anšārī, porijeklom iz medinskog plemena Ḥazraġ, bio je Muhammedov pisar Objave i njegov lični prevodilac korespondencije na hebrejskom i sirsom jeziku. Po nalogu trećeg halife 'Utmāna ibn 'Affāna prepisao je pet primjeraka Mushafa, od kojih je jedan zadržan u Medini, a po jedan poslan u Hidžaz, Šam, Irak i Egipat. Umro je 45/665. godine. *Al-Munġid fi al-a'lām, aṭ-ṭab'a al-ḥādiya 'ašara*, Bayrūt, str. 341; 'Abdurrahmān Ra'fat al-Bāšā, *Šuwar min ḥayāt aš-sahāba*, Dār an-Nafā'is, aṭ-ṭab'a al-ūlā, Bayrūt – Lubnān, 1412/1992., str. 254-260.

- pored kur'anskog teksta, na marginama i zaštitnim listovima sadrži preko 2000 bilješki i objašnjenja vezanih za pravila sedam načina čitanja Kur'ana (*al-qirā'āt as-sab'a*),
- sadrži i izvode iz djela više poznatih učenjaka iz oblasti kur'anskih znanosti: pravopisa, tedžvida, kiraeta i tefsira,
- po želji vakifa "namijenjen je Gazi Husrev-begovoj džamiji i biblioteci u Sarajevu, kao glavni primjerak prema kome će se ispravljati drugi rukopisi i po kome će učiti oni koji budu izučavali sedam poznatih načina čitanja Kur'ana"³ i
- jedini je rukopis Kur'ana Gazi Husrev-begove biblioteke koji je doživio fototipsko izdanje u 5.000 primjeraka,⁴ pa se pouzdano zna da danas krasi vitrine mnogih vladara, kraljeva, predsjednika, ministara, ambasadora i drugih istaknutih ličnosti širom islamskog svijeta.

O ovome rukopisu Kur'ana i njegovu vakifu Fadil-paši Šerifoviću,⁵ po kome je i poznat pod nazivom *Mushaf Fadil-paše Šerifovića*, pisalo je više istraživača naše kulturne baštine,⁶ a bio je i predmet izrade jedne doktorske disertacije, kasnije objavljene kao knjiga.⁷

³ Kasim Dobrača, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, svezak I, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu (dalje: Dobrača, *Katalog*, sv. I), Sarajevo, 1963., str. 32.

⁴ Prilikom zvanične posjete tadašnjoj Jugoslaviji 1986. godine, šejh Aḥmad Zakī Yamānī, bivši ministar za naftu Kraljevine Saudijske Arabije i predsjednik Organizacije zemalja izvoznica nafte (OPEC-a), posjetio je i Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu. Oduševljen rukopisom *Mushafa Fadil-paše Šerifovića*, obećao je da će finansirati projekat njegovog fototipskog izdanja. Nakon duže tehničke pripreme i snimanja, fototipsko umnožavanje *Mushafa Fadil-paše Šerifovića* obavljeno je u štampariji *Yıldız* u Istanbulu 2002. godine. Prethodno je Komisija za reviziju *Mushafa* u Ankari pri Rijasetu za vjerske poslove u Republici Turskoj, na osnovu rješenja br. 223/76 od 25. 05. 1999. godine, izvršila detaljan pregled i reviziju *Mushafa*. Sve troškove oko njegova izdavanja finansirao je šejh Aḥmad Zakī Yamānī, predsjednik fondacije *Al-Furqān* za očuvanje islamskog nasljeđa iz Londona i sav prihod namijenio Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

⁵ U bilješci o uvakufljenju na fol. 1a vakif Fadil-paša Šerifović je naveo svoje puno ime koje glasi: as-Sayyid Muḥammad Fāḍil al-Māwṭāwī ibn as-Sayyid Muṣṭafā Nūruddīn ibn as-Sayyid Muḥammad Hāšim ibn Šarīf Aḥmad al-Ḥusaynī al-Qirīmī al-Kafawī al-Ḥanafī.

⁶ Fehim Spaho, "Gazi Husrev-begova knjižnica" *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo, 1932., str. 74-84; Ismet Rizvić, "Iluminirani rukopisi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga I, Sarajevo, 1972., str. 75-90; Fehim Nametak, *Fadil-paša Šerifović – pjesnik i epigrafičar Bosne*, Sarajevo, 1980., str. 13-65.

⁷ Fadil Fazlić je 22. juna 2004. godine na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu odbranio doktorsku disertaciju pod naslovom *Mushaf Fadil-paše Šerifovića*, koja je uz neznatne dorade štampana iste godine (vid. bilj. 1).

AL-MUHĀĠIR AD-DĀĠISTĀNĪ, KALIGRAF, PISAC
I ŠEJH NAKŠIBENDIJSKOG REDA

Iako je prepisivač al-Muhāġir ad-Dāġistānī u bilješci o prepisu Mushafa izostavio svoje puno ime, sa sigurnošću se može tvrditi da je riječ o Aĥmad ibn Muĥammadu al-Muhāġiru ad-Dāġistāniju (iseljeniku iz Dagistana), stalno nastanjenom u Mekki. Očito je Aĥmad ibn Muĥammad za života bio toliko poznat pod nadimkom al-Muhāġir ad-Dāġistānī da nije ni bilo potrebe da navodi svoje ime i ime svoga oca. Zanimljivo je da niko od istraživača koji su pisali o Fadil-paši Šerifoviću i njegovu Mushafu nije tačno identifikovao prepisivača al-Muhāġira ad-Dāġistānija.

U kataloškoj obradi ovoga rukopisa Kasim Dobrača je bilješku o prijepisu

فَرَعٌ مِنْ كِتَابَةٍ هَذَا الْمُصْحَفِ... الْعَبْدُ الضَّعِيفُ الْغَرِيبُ الْمُهَاجِرُ الرَّاجِي مَغْفِرَةَ رَبِّهِ الْكَرِيمِ الْبَارِي فِي شَهْرِ رَجَبِ الْمُبَارَكِ مِنْ شَهْوَرِ سَنَةِ خَمْسِ وَسِتِّينَ وَمِائَتَيْنِ وَالْف... وَأَنَا الْفَقِيرُ الْمُهَاجِرُ الدَّاعِسْتَاتِي...

preveo kao: "Prepisao neki iseljenik (muhadžir) Dāġistānī (iz Dagistana na Kavkazu), redžeba 1265/1849, vjerovatno na Krimu, odakle je vakif starinom – ili u Istanbulu."⁸

Kako se iz bilješke može vidjeti, prepisivač je naveo da je završio prepisivanje Mushafa u mjesecu redžebu 1265. (23. maja – 22. juna 1849.) godine. Sudeći po obimu posla, koji se nije sastojao samo od ispisivanja kur'anskog teksta nego i preko 2000 bilješki i izvoda iz više tedžvidskih, kiraetskih i tefsirskih djela te izrade raskošnih ilustracija u zlatu, kaligraf je s prepisivanjem Mushafa morao početi mnogo ranije. Pored toga, prepisivač je svoj nadimak المهاجر napisao s određenim članom "al", pa se on ne može prevesti kao "neki iseljenik". Također, i Dobračina pretpostavka da je al-Muhāġir ad-Dāġistānī *Mushaf Fadil-paše Šerifovića* prepisao na Krimu, odakle je vakif (Fadil-paša Šerifović) starinom, čini se malo vjerovatnom, jer je Krimski Kanat pripao Rusiji još davne 1783. godine. Osim toga, Krim je od 1853. do 1856. godine bio poprište Krimskog rata,⁹ pa je teško povjerovati da bi prepisivač tako stari Mushaf, koji je Altuntaš¹⁰ po nalogu halife 'Utmāna ibn 'Affāna prepisao iz primjerka što ga je prepisao Zayd ibn

⁸ Dobrača, *Katalog*, sv. I, str. 32.

⁹ *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, Svezak 4, Zagreb, 1978., str. 621-622.

¹⁰ U predgovoru fototipskog izdanja Mushafa (zadnji zaštitni list na str. a), ime Altuntaš je pogrešno napisano kao at-Tuntaš.

Tābit, iz carske biblioteke Top Kapı Saray u Carigradu, iznosio na Krim koji je, u vrijeme prepisa *Mushafa Fadil-paše Šerifovića*, imao status *Dāru-l-ḥarba*. Prije bi moglo biti da je al-Muhāğir ad-Dāğistānī *Mushaf Fadil-paše Šerifovića* prepisao u nekom mirnom i povučenom kutku, tekiji ili slično, u Mekki, gdje je – kao što smo vidjeli – bio stalno nastanjen i gdje je napisao svoje djelo *Mubayyin ādāb tilāwa al-Qur’ān*.

F. Fazlić navodi da je “Mushaf prepisao muhadžir (iseljenik) Dāğistānī (Kavkaz) 1265/1849. godine, vjerovatno na Krimu, odakle su porijeklom Fadil-pašini preci, ili je prepisan u Istanbulu”, a potom donosi imena devet učenjaka porijeklom iz Dagistana kao moguće prepisivače *Mushafa Fadil-paše Šerifovića*.¹¹ Pozivajući se na Kaḥḥālīn leksikon pisaca djela na arapskom jeziku,¹² Fazlić među njih ubraja i Aḥmad ibn Muḥammada, autora djela *Ādāb tilāwa al-Qur’ān*. Pri tome je napravio dva previda koji su ga odveli u pogrešnom pravcu: prvo, uz ime nije naveo odrednicu *al-Makkī*, tj. da je stalno nastanjen u Mekki, a drugo, iz naslova djela ispustio je riječ *Mubayyin*.

Kaḥḥālīni podaci o ovome piscu i njegovu djelu u originalu glase:

أحمد بن محمد الداغستاني المكي، كان حياً 1870/1278 له مبيّن آداب تلاوة القرآن

Prema tome, puni naziv Aḥmad ibn Muḥammad ad-Dāğistānījeva djela glasi *Mubayyin ādāb tilāwa al-Qur’ān*.¹³ Fazlić je bio blizu tačne identifikacije prepisivača al-Muhāğira ad-Dāğistānīja, ali su ga u tome omela dva spomenuta previda.

Ḥayruddīn az-Ziriklī¹⁴ o ovome piscu i njegovu djelu donosi nešto opširnije podatke nego Kaḥḥāla. On kaže da je Aḥmad ibn Muḥammad ad-Dāğistānī bio veliki poznavalac kiraeta među stanovnicima Mekke i da je tamo izbjegao sa svojim ocem. Zatim navodi da je 1287/1870. godine napisao djelo pod nazivom *Mubayyin ādāb tilāwa al-Qur’ān*, da djelo ima 30 listova i da ga je posvetio osmanskom sultanu Abdulazizu, sinu Mahmudovu. Ovi podaci u originalu glase:

الداغستاني... (توفى) بعد 1870/1287، أحمد بن محمد الداغستاني - قاريء من أهل مكة، هاجر إليها أبوه. له مبيّن آداب تلاوة القرآن في 30 ورقة. ألفه للسultan عبد العزيز بن محمود العثماني سنة

1287

¹¹ Fazlić, *Mushaf*, str. 19-20.

¹² ‘Umar Riḍā Kaḥḥālā, *Mu’ğam al-mu’allifīn – Tarāğim muşannifī al-kutub al-‘arabiyya*, al-Ġuz’ aṭ-tānī, Bayrūt, s. a., str. 101.

¹³ Kodeks pravila lijepog ponašanja prilikom učenja Kur’ana.

¹⁴ Ḥayruddīn az-Ziriklī, *al-A’lām – Qāmūs tarāğim li ašhar ar-riğāl wa an-nisā’ min al-‘Arab wa al-mu’arrabīn wa al-mustaşriqīn*, al-Ġuz’ al-awwal, Dār al-‘ilm li al-malāyīn, Bayrūt – Lubnān, 1993., str. 247.

Kako se vidi, i Kaḥḥāla i az-Ziriklī govore o istoj osobi, Aḥmad ibn Muḥammadu al-Muhāğiru ad-Dāğistāniju, stalno nastanjenom u Mekki i piscu djela *Mubayyin ādāb tilāwa al-Qur'ān*. Oba izvora se slažu u tome da je autor djelo napisao 1287/1870. godine, s tim što az-Ziriklī dodaje još da ga je posvetio osmanskome sultanu Abdulazizu, sinu Mahmudovu.

Autograf djela *Mubayyin ādāb tilāwa al-Qur'ān* čuva se u biblioteci al-Asad u Damasku (ranije *Dār al-kutub aḏ-Ḍāhiriyya*) pod br. 6136, sa podacima o autoru koje daju Kaḥḥāla i az-Ziriklī.¹⁵ Nakon uobičajenih invokacija *ḥamdale* i *tašliye*, pisac na početku djela navodi kako je sultan al-Ġāzī 'Abdul'azīz-ḥān, sin sultana Ġāzī Maḥmūd-ḥāna učenjacima bogomštićene prijestolnice Osmanskog carstva (Carigrada) uputio javni poziv da napišu jednu sveobuhvatnu naučnu raspravu i kako je shvatio da je taj poziv, implicitno, upućen i njemu. On dalje navodi kako se, u smislu riječi Uzvišenog: *Pokoravajte se Allahu i pokoravajte se Poslaniku i predstavnicima vašim*,¹⁶ nije mogao oglušiti na ovaj sultanov poziv pa je napisao ovu raspravu u kojoj je detaljno opisao kodeks pravila lijepog ponašanja prilikom učenja Kur'ana.

Početak djela *Mubayyin ādāb tilāwa al-Qur'ān* prema autografu glasi:

الحمد لله الذي علم القرآن وخلق الإنسان، علمه البيان وجعل تلاوته على التنزيل أفضل طاعة أهل الإيمان، والصلاة والسلام على من أنزل عليه الفرقان... وبعد، فلما أمرني في ضمن الأمر العام، لعلماء محروسة آل عثمان بتأليف الرسالة من العلوم ذات الأفتان من لا يسعني مخالفته لقوله تعالى (أطيعوا الله وأطيعوا الرسول وأولي الأمر منكم) وهو السلطان الأعظم الغازي عبد العزيز خان بن السلطان الغازي محمود خان... ألقت رسالة مبيّنة لبعض آداب قراءة القرآن... وسميتها بمبين آداب تلاوة القرآن...

Iz gore navedenog početka na prvi pogled bi se moglo zaključiti da je pisac Aḥmad ibn Muḥammad al-Muhāğir ad-Dāğistānī al-Makkī živio i djelo napisao u Carigradu. Međutim, njegov nadimak al-Makkī (iz Mekke ili stalno nastanjen u Mekki) i činjenica da je – kako ćemo kasnije vidjeti – djelo napisao u Mekki, isključuju tu mogućnost. On se na poziv sultana, ili nekim drugim poslom, mogao zadesiti u Carigradu i, kao ugledna ličnost, naći na nekom skupu carigradskih učenjaka kome je prisustvovao i sam sultan. Moguće je, također, da je ovo samo uobičajena

¹⁵ *Fihris maḥṭūṭāt Dār al-kutub aḏ-Ḍāhiriyya – 'Ulūm al-Qur'ān, al-Ġuz' at-tānī, waḍa'ahū Ṣalāḥ Muḥammad al-Ḥaymī, Dimašq, 1404/1984., str. 268-269.*

¹⁶ *Kur'an, IV, 59 (prijevod Besima Korkuta).*

forma koju su pisci u svojim djelima posvećenim vladarima, vezirima, mecenama i drugim istaknutim ličnostima redovno koristili, kako bi dobili njihovu naklonost.

Na kraju djela pisac o sebi navodi nekoliko dragocjenih podataka. Za sebe kaže da je Bogu ponizni siromah Aḥmad, sin umrlog muhadžira Muḥammada, da je rođen u Dagistanu, da je iseljenik u Mekki, da vodi porijeklo od Muhammedova unuka Huseina,¹⁷ da je pripadnik hanefijske pravne škole i da je sljedbenik nakšibendijskog reda, halidijskog opredjeljenja. Na kraju dodaje da je djelo završio 20. redžeba 1287. (16. 10. 1870.) godine u Mekki. Budući da su navedeni podaci izuzetno važni u daljnjem rasvjetljavanju biografije al-Muhāğira ad-Dāğistānija, ovu bilješku donosimo u originalu:

فقد جفَّ النَّوْكَ من الإبتلال والإنغماس في لَجَّة السَّوَاد، وسكنت أسنان الأقلام من الأحيط في إمرار المداد واطمأنت اليد من التَّحريك والإمتداد وراحت النفس من الإعوجاج في تحرير السَّطور والإسوداد من المؤلف الكاتب الفقير أحمد المسكين ابن المرحوم محمَّد المهاجر الدَّاعِسْتَانِي مملكة والمكِّي مهاجرة والحسيني نسبا والحنفي مذهباً والنَّقْشَبِنْدِي محسباً والخالدي مشرباً في سنة سبع وثمانين ومايتين بعد الألف في عشرين رجب المرجَّب في مكَّة المشرَّفة.

Pored gore navedenih izvora, postoji još jedan originalni dokument u kojem se navodi ime al-Muhāğira ad-Dāğistānija, ovoga puta kao šejha nakšibendijskog reda u Mekki.¹⁸ To je originalni idžazet¹⁹ (*iğāza*) Fadil-paše Šerifovića, koji mu je za čitanje i tumačenje zbirke molitvi

¹⁷ Pod utjecajem šiitskog učenja, u islamskom svijetu je od davnina ukazivana posebna počast potomcima Muhammedovih unuka Hasana i Huseina. Hasanovi potomci su nazivani *šarīf* (množina; *šurafāʾ* i *ašraf*), a Huseinovi *sayyid* (množina: *sādāt*). Iz ovog podatka se može zaključiti da je autor, kao *sayyid*, spadao u onaj sloj plemstva koji je u Osmanskom carstvu imao privilegovan položaj. Vid.: Fehim Name-tak, "Institucija nekibu-l-ešrafa u Bosni i Hercegovini" *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga XVII-XVIII, Sarajevo, 1996., str. 253 -257.

¹⁸ Podaci o Muhāğiru ad-Dāğistāniju iz idžazeta potpuno su isti kao i oni koje navodi na kraju svoga djela *Mubayyin ādāb tilāwa al-Qurʾān*.

¹⁹ Rukopis u Istorijском arhivu Sarajevo, br. R 804, fol. 109b-110b. U istom kodeksu je raskošno ukrašena al-Ġazūlījeva zbirka salavata *Dalāʾil al-ḥayrāt* i al-Qārījeva zbirka kurʾanskih i hadiskih molitvi *al-Ḥizb al-aʾzam wa al-wird al-aḥḥam*. Zbirku je vokaliziranim *nashī* pismom prepisao neki kaligraf po imenu Maḥmūd, 1162/1749. godine (bilješka na fol. 103a). Sa sigurnošću se može tvrditi da je ovo lični primjerak koji je koristio Fadil-paša Šerifović, jer se u njemu, pored originala ovoga idžazeta, nalazi i original idžazeta koji mu je, prilikom pristupanja mevlevijskom redu u mevlevihani na Galati u Carigradu 9. zu-l-hidždžeta 1261. (9. decembra 1845.) godine, dao aš-šayḥ Sayyid Muḥammad Qudratullāh ibn Aḥmad al-Mawlawī.

*al-Ḥizb al-a'zam wa al-aḍkār al-afḥam aš-šar'yya*²⁰ i zbirke salavata *Dalā'il al-ḥayrāt*²¹ dao šejh nakšibendijskog reda aš-šayḥ Yāsīn Dāğistānī u drugoj dekadi mjeseca redžeba 1269. (11.-20. 4. 1853.) godine. U ovome idžazetu aš-šayḥ Aḥmad al-Muhāğir ad-Dāğistānī navodi se kao šejh (učitelj) Fadil-pašina šejha (učitelja) Yāsīna Dāğistānīja, rodnom iz Širvana. Iako je Hazim Šabanović u knjizi *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*,²² uz kraću biografiju Fadil-paše Šerifovića dao i sažeti prijevod teksta Fadil-pašina idžazeta, ni Šabanović ni kasniji istraživači nisu povezali ime aš-šayḥ Aḥmad al-Muhāğir ad-Dāğistānī, koje se navodi u idžazetu, sa imenom al-Muhāğira ad-Dāğistānīja – prepisivača *Mushafa Fadil-paše Šerifovića*. Osim toga, u Šabanovićevu prijevodu ima nekoliko krivo pročitanih ili izostavljenih imena, do čega je moglo doći zbog korištenja nekog slabog prepisa idžazeta ili tokom pripreme rukopisa za štampu. Zbog toga ovdje donosimo integralni prijevod teksta iz originala:

“U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog! Od Njega pomoć tražimo!

Hvala Allahu, koji je visoko uzdigao autoritet²³ alima koga oni u svojim molitvama prizivaju! Bože Uzvišeni, neka su Tvoji blagoslov i spas na našega najodabranijeg prvaka Muhammeda, njegovu porodicu i časne drugove! A potom, (ovim) ovlašćujem as-Sayyida Fāḍila, sina as-Sayyida Mušṭafe Nūruddīna, Šerifovića po porijeklu, Bosanca po rođenju i mevleviju po tarikatu, da može čitati (i zbirku molitvi) *Ḥizb al-a'zam wa al-aḍkār al-afḥam aš-šar'yya* i časni *Dalā'il al-ḥayrāt*, kao što je mene ovlastio naš uvaženi učitelj, aš-šayḥ Aḥmad²⁴ al-ḥāğğ al-Muhāğir, Dagistanac po rodnoj grudi, Huseinović po porijeklu, hanefija po mezhebu i nakšibendija po tarikatu, a ovoga aš-šayḥ

²⁰ Zbirka je poznatija pod nazivom *al-Ḥizb al-a'zam wa al-wird al-afḥam*. Sabrao ju je Nūruddīn 'Alī ibn Šūltān Muḥammad al-Harawī al-Qārī al-Ḥanafī, umro 1014/1606. godine. Vid.: Haso Popara, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak XIII, Sarajevo – London, 1424/2005., br. 7700/4, str. 344).

²¹ Puni naziv zbirke je *Dalā'il al-ḥayrāt wa šawāriq al-anwār fī ḍikr aš-šalā 'alā an-nabī al-muḥtār*. Zbirku je sabrao Muḥammad ibn Sulaymān al-Ġazūlī, umro 870/1465. godine. Vid.: Dobrača, *Katalog*, sv. I, br. 758, str. 525.

²² Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973., str. 643-644.

²³ Ovdje se pod autoritetom (سند) misli na sastavljača zbirke salavata *Dalā'il al-ḥayrāt* Muḥammada ibn Sulaymāna al-Ġazūlīja, s kojim davalac idžazeta, Šayḥ Yāsīn Dāğistānī, neraskidivim lancem učitelja direktno povezuje nosioca idžazeta, tj. Fadil-pašu Šerifovića.

²⁴ Kod Šabanovića izostavljeno ime Aḥmad.

‘Abdulḥamīd-efendī²⁵ aš-Širwānī, a ovoga njegov učitelj aš-šayḥ Ibrāhīm al-Bāgūrī²⁶ ibn Muḥammad al-Miṣrī al-Azharī, zatim ga je ovlastio još i čestiti, krajnje bogobožni alim koji svoje znanje primjenjuje u praksi, Yaḥyā ibn Muḥammad ad-Dārandawī²⁷, a ovoga čestiti i uvaženi alim Yūsuf ibn Muḥammad al-Baḥrī, a ovoga čestiti gnostik i evlija Muṣṭafā ibn ‘Alī al-Ḥusaynī Begzāde,²⁸ a ovoga aš-šayḥ Ibn Ibrāhīm ibn Muḥammad az-Zamzamī, a ovoga veliki znalac ‘Abdulwahhāb ibn Aḥmad aṭ-Ṭanṭāwī,²⁹ a ovoga veliki znalac Muḥammad al-Baḍparī³⁰ ad-Dimyātī, kojega je ovlastio njegov šejh, stožer svoga vremena Muḥammad ibn Aḥmad al-Miknāsī,³¹ a ovoga Abū al-Qāsim as-Sufyānī,³² a ovoga Muḥammad aš-Šarqī,³³ a ovoga ‘Abdullāh ibn Sāsā, a ovoga ‘Abdullāh al-Qayrawānī,³⁴ a ovoga ‘Abdul‘azīz as-Sabbā‘,³⁵ a ovoga autor al-Ġazūlī,³⁶ a ja sam Bogu ponizni siromah aš-šayḥ al-ḥāgḡ Yāsīn, iz Širvana po rođenju, iz Medine po porijeklu,³⁷ nakšibendija po tarikatu i iseljenik u Mekku, koji se namjerava preseliti u Medinu – Uzvišeni mu Allah dao da ga u imanu i islamu zatekne smrt u jednom od dvaju svetih Harema!³⁸ Amin Bože!

²⁵ Kod Šabanovića Ḥamīd-efendī.

²⁶ Kod Šabanovića al-Bāgūrī.

²⁷ Kod Šabanovića az-Zarandawī.

²⁸ Kod Šabanovića Begzād. Ovaj Muṣṭafā ibn ‘Alī al-Ḥusaynī Begzāde, porijeklom iz Ahalche (u današnjoj Gruziji), izdao je 1200/1785-86. godine idžazet Ḥalīl-ef. ibn Ibrāhīmu, poznatom komentatoru al-Ġazūlījeve zbirke salavata *Dalā’il al-ḥayrāt*. Original ovoga idžazeta nalazi se na fol. 72b-74a u rukopisu *Dalā’il al-ḥayrāt* u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, br. R 7441. Rukopis je veoma luksuzno urađen, sa bogato ukrašenim unvanima u zlatu i kožnim povezom sa ornamentima cijelom površinom vanjske strane korica. Prema kazivanju Raseme Kapetanović, od koje je otkupljen, rukopis je iz kolekcije Fadil-paše Šerifovića. Vid.: Zejnil Fajić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak XI, London – Sarajevo, 1424/2003., 7035/2, str. 572-573; Haso Popara, ”Idžazetname u rukopisima Gazi Husrev-begove biblioteke”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga XXV-XXVI, Sarajevo, 2006/2007., str. 17-18).

²⁹ Kod Šabanovića aṭ-Ṭahāwī.

³⁰ Kod Šabanovića al-Bazapārī.

³¹ Kod Šabanovića izostavljen.

³² Kod Šabanovića izostavljen.

³³ Kod Šabanovića izostavljen.

³⁴ Kod Šabanovića al-Kārwānī.

³⁵ Kod Šabanovića as-Sabbāg.

³⁶ Kod Šabanovića al-Guzūlī.

³⁷ Iz izraza *والمدني أصلاً* (iz Medine po porijeklu) razumije se da su preci aš-šayḥa Yāsīna aš-Širwānija nekada davno živjeli u Medini i da su se iselili u Širvan.

³⁸ Misli na al-Masḡid al-ḥarām u Mekki i al-Masḡid an-nabawī u Medini.

Ovlaštenje mu je dato u drugoj dekadi mjeseca redžeba 1269. (11.-20. 4. 1853.)”

Na kraju idžazeta stoji pečat na kome je čitljivo ime Šayḥ Yāsīn Dāğistānī.

ZAKLJUČAK

Na osnovu gore navedenih izvora može se pouzdano tvrditi da je puno ime prepisivača *Mushafa Fadil-paše Šerifovića* Aḥmad ibn Muḥammad al-Muhāğir ad-Dāğistānī al-Makkī, da vodi porijeklo od Muhammedova unuka Huseina i da nije bio samo izvrstan kaligraf nego i pisac najmanje jednog djela od 30 listova i šejh derviškog reda nakšibendija u Mekki. Iz njegova života poznate su samo dvije godine: 1265/1849., kada je završio prepis *Mushafa Fadil-paše Šerifovića* i 1287/1870., kada je u Mekki završio svoje djelo *Mubayyin ādāb tilāwa al-Qur’ān*. Ne zna se gdje je, kada i pred kime učio kaligrafiju, ali se iz idžazeta koji je njegov učenik aš-šayḥ Yāsīn aš-Širwānī 1269/1853. godine dao Fadil-paši Šerifoviću vidi da mu je učitelj u tesavvufu bio aš-šayḥ ‘Abdulḥamīd aš-Širwānī. Budući da se u pojedinim izvorima i literaturi njegov učitelj aš-šayḥ ‘Abdulḥamīd aš-Širwānī naziva eruditom (*al-‘allāma*) i da je napisao više djela, moguće je da je pred njim, pored tesavvufa, izučavao i neke druge znanosti. Zahvaljujući svome plemićkom porijeklu, reputaciji izvrsnog kaligrafa, dobrom poznavanju kur’anskih znanosti i položaju šejha nakšibendijskog reda, i to baš u Mekki, gdje se svake godine okupljaju hadžije iz cijelog svijeta, njegova poznanstva i prijateljstva sa elitom onoga vremena prevazilazila su kružoke običnih alima i dosezala do samog sultana, pa je osmanskom sultanu Abdulazizu (vl. 1861.-1876.) posvetio svoje djelo. Može se pretpostaviti da se sa učenim, uglednim i bogatim Fadil-pašom Šerifovićem lično poznao, budući da su obojica bili plemići *sejjidije*. O tome kako je ovaj skupocjeni Mushaf došao u ruke Fadil-paše Šerifovića u Mushafu nema nikakvih bilješki. Ne ulazeći u to da li ga je Fadil-paša od prepisivača kupio ili dobio na poklon, može se pretpostaviti da je sam naručio izradu jednog ovakvog Mushafa. Tako nešto može se naslutiti između redaka Fadil-pašine bilješke o uvakufljenju Mushafa za Gazi Husrev-begovu džamiju i biblioteku u Sarajevu, kao glavnog primjerka po kome će se ispravljati i sravnjavati drugi mushafi i po kome će se izučavati sedam kiraeta, uz uslov da se ne iznosi iz Biblioteke.

Što se tiče mjesta prepisa Mushafa, o njemu nema nikakvih podataka. Moglo bi se pretpostaviti, sudeći po mjestu stalnog boravka prepisivača

al-Muhāğira ad-Dāğistānīja, kako bi to mogla biti Mekka, gdje je, kao što smo vidjeli, napisao i djelo *Mubayyin ādāb tilāwa al-Qur 'ān*.

Na kraju, može se, makar i uslovno, postaviti i pitanje naziva *Mushaf Fadil-paše Šerifovića*. Iako je za našu sredinu veoma važna činjenica da je ovaj rukopis vakuf Fadil-paše Šerifovića, pa je zato po njemu i nazvan, time je na neki način "oštećen" prepisivač Aḥmad ibn Muḥammad al-Muhāğir ad-Dāğistānī al-Makkī koji je ispisao ovo kaligrafsko remek-djelo.

KO JE AL-MUHĀĞIR AD-DĀĞISTĀNĪ, PREPISIVAČ MUSHAF FADIL-PAŠE ŠERIFOVIĆA?

Sažetak

O *Mushafu Fadil-paše Šerifovića* koji se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu čuva pod br. R 12 i koji je 2002. godine u fototipskom izdanju u 5000 primjeraka umnožen u stampariji *Yıldız* u Istanbulu, do sada je pisalo više istraživača naše kulturne baštine, ali niko od njih nije utvrdio ime kaligrafa al-Muhāğira ad-Dāğistānīja, koji je prepis završio 1265/1849. godine. Na osnovu dostupnih izvora i literature, bilješki prepisivača u rukopisu *Mushafa* i idžazeta koji je 1269/1853. godine Fadil-paši Šerifoviću dao šejh nakšibendijskog reda aš-šayḥ Yāsīn aš-Širwānī ad-Dāğistānī, sa sigurnošću se može tvrditi da je prepisivač *Mushafa Fadil-paše Šerifovića* Aḥmad ibn Muḥammad al-Muhāğir ad-Dāğistānī al-Makkī, koji vodi porijeklo od Muhammedova unuka Huseina. On je i pisac djela *Mubayyin ādāb tilāwa al-Qur 'ān*, čiji se autograf čuva u biblioteci *al-Asad* (ranije *Dār al-kutub az-Zāhiriyya*) u Damasku pod br. 6136. Djelo je završio 20. redžeba 1287. (16. 10. 1870.) godine u Mekki, gdje je bio stalno nastanjen i među stanovnicima Mekke poznat pod nadimkom al-Muhāğir ad-Dāğistānī, a posvetio ga je osmanskom sultanu Abdulazizu (vl. 1861.-1876.).

Iz originala Fadil-pašina idžazeta se vidi da je ovaj al-Muhāğir ad-Dāğistānī bio učitelj Fadil-pašina učitelja aš-šayḥ Yāsīna aš-Širwānīja i da je bio šejh nakšibendijskog reda u Mekki, a da je njegov učitelj bio aš-šayḥ 'Abdulḥamīd aš-Širwānī, koji je napisao više djela na arapskom jeziku.

Iako nema podataka o mjestu prepisa *Mushafa Fadil-paše Šerifovića*, moglo bi se pretpostaviti, sudeći po mjestu stalnog boravka prepisivača al-Muhāğira ad-Dāğistānīja, kako bi to mogla biti Mekka.

WHO IS AL-MUHĀĞIR AD-DĀĞISTĀNĪ, THE COPYIST OF MUSHAF OF FADIL-PASHA ŠERIFOVIĆ?

Summary

By now many researchers of our cultural heritage have written about the *Mushaf of Fadil-pasha Šerifović*, which is being kept in Gazi Husrev-bey's library in Sarajevo under the no. Ms. 12 and which was reproduced in phototypic edition in 5000 copies in the printing-house *Yıldız* in Istanbul, in 2002, but none of them has determined the name of the calligrapher al-Muhāğir ad-Dāğistānī, who completed his copy in 1265/1849. godine. Based on the available sources and literature, notes of the copyist in the manuscript of Mushaf and *iğāza* which was given in 1269/1853 to Fadil-pasha Šerifović by shaikh of nakshibandi sufi order aš-šayḥ Yāsīn aš-Širwānī ad-Dāğistānī, it can be claimed with certainty that the copyist of *Mushaf of Fadil-pasha Šerifović* was Aḥmad ibn Muḥammad al-Muhāğir ad-Dāğistānī al-Makkī, who is a descendant of Prophet Muhammad's grandson Husain. He is the writer of the work *Mubayyin ādāb tilāwa al-Qur'ān*, whose autograph is being held in the library *al-Asad* (former *Dār al-kutub az-Zāhiriyya*) in Damascus under the no. 6136. The copy was finished on 20th rağab 1287 (16th October 1870) in Makka, where he was a permanent resident. Among the inhabitants of Makka he was known under the nickname al-Muhāğir ad-Dāğistānī. He dedicated his work to the Ottoman sultan Abdulaziz (ruled 1861-1876).

From the original of Fadil-pasha's *iğāza* it can be seen that this al-Muhāğir ad-Dāğistānī was the teacher of Fadil-pasha's teacher aš-šayḥ Yāsīn aš-Širwānī and that he was the shaikh of nakshibandi order in Makka, and that his teacher was aš-šayḥ 'Abdulḥamīd aš-Širwānī, who wrote numerous works in Arabic.

Although there is no information on the place of the copying of *Mushaf of Fadil-pasha Šerifović*, it can be suggested, according to the place of residence of the copyist al-Muhāğir ad-Dāğistānī, that it could be Makka.

Key words: Mushaf, Fadil-pasha Šerifović, al-Muhāğir ad-Dāğistānī, copyist, endower/vaqif, Sarajevo, Gazi Husrev-bey's library.

